

۹۶۷۱ - ۲۹۶۷

مؤسسه پژوهش‌های پهلوی و تاریخ، تهران، ایران، پ. م. ۱۹۷۱۹، تهران، ایران

۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

فرآیند ساخت یابی نهاد زندان

از مشروطه تا پایان پهلوی اول

دکتر یعقوب خزائی

(عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی)

مؤسسه پژوهش‌های پهلوی و تاریخ، تهران، ایران، پ. م. ۱۹۷۱۹، تهران، ایران
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱
۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

۱۹۷۱
۲۰۱۱ - ۱۱ - ۲۲
۷۸۸۷۶۹۹، ۵۵۱۷۳۳۹
info@pahlavi.org
pahlavi.org

www.pahlavi.org

۵۶۷۱ - ۱۹۷۱

۲۱۱	تولید متن ضمن حبس
۲۱۲	تولید متن در بدو آزادی از حبس
۲۱۳	تولید متن در دوره پس از حبس
۲۱۴	منابع ادبی
۲۱۵	دسته سوم: مراجع رسمی دولتی
۲۱۶	دسته چهارم: تاریخ شفاهی و مصاحبه
۲۱۷	دسته پنجم: اسناد

فهرست مطالب

۱۱	پیش‌گفتار
۱۴	مدخلی بر تحلیل مبانی نظری
۲۲۷	فصل یکم: بررسی و نقد منابع

۳۱	۱. دسته اول: خاطرات زندانیان سیاسی
۳۶	آ. تولید متن ضمن حبس
۳۶	ب. تولید متن در بدو آزادی از حبس
۴۱	پ. تولید متن در دوره پس از حبس
۵۴	۲. دسته دوم: منابع ادبی
۵۹	۳. دسته سوم: مراجع رسمی دولتی
۶۸	۴. دسته چهارم: تاریخ شفاهی و مصاحبه
۷۱	۵. دسته پنجم: اسناد

۷۷	فصل دوم: زندان در دوره پیشامدرن
۷۸	۱. ریشه‌شناسی واژه زندان
۸۰	۲. مجازات در عهد باستان
۸۶	قلعه فراموشی: زندان عهد ساسانی
۸۹	۳. زندان در قرون اولیه اسلامی
۹۵	۴. زندان در قرون میانه
۹۶	قلعه به‌مثابه زندان
۱۰۳	قلاع در دوره‌های صفویه و قاجاریه
۱۰۹	۵. مجازات در دوره قاجار

- ۱۱۳ ۶. انبار: زندان عصر قاجاری
- ۱۱۹ ۷. تأسیس پلیس در ایران

فصل سوم: ساختار زندان مدرن

- ۱۲۳ ۱. ساختار سیاسی
- ۱۲۴ نظمیه
- ۱۲۷ اداره سیاسی
- ۱۲۹ ۲. اقتصاد در زندان مدرن
- ۱۳۲ ۳. ساختار حقوقی
- ۱۳۵ اصلاحات سوندی‌ها
- ۱۳۶ نظام‌نامه محبس و ستداهل
- ۱۴۲ اصلاح نظام قضایی
- ۱۴۴ قانون مجازات عمومی
- ۱۵۰ کنگره بین‌المللی زندان‌ها
- ۱۵۴ نظام‌نامه محابس و توقیف‌گاه‌ها
- ۱۵۷ مکاتبه
- ۱۶۰ ملاقات
- ۱۶۲ ۴. ساختار فیزیکی زندان
- ۱۶۴ کریدور (بند)
- ۱۶۵ سلول
- ۱۶۹ اتاق ملاقات
- ۱۷۱ تغییر در فضای کالبدی اتاق ملاقات
- ۱۷۶ بیمارستان
- ۱۷۹ کارگاه
- ۱۸۳ حمام
- ۱۸۵ حیاط
- ۱۸۷ ۵. ساختار زندان‌های مهم ایران
- ۱۹۱ زندان قصر
- ۱۹۲ توقیف‌گاه عدلیه
- ۱۹۶ دارالتأدیب
- ۱۹۸ زندان نمره یک
- ۱۹۹ زندان نمره دو
- ۲۰۳ زندان اصفهان
- ۲۰۶ زندان تبریز
- ۲۰۷ ارگ کریم‌خانی
- ۲۰۸

- ۲۱۱ **فصل چهارم: صورت‌بندی کنش‌ها در بستر ساختار زندان**
- ۲۱۳ ۱. انگشت‌نگاری و عکس‌برداری
- ۲۱۶ ۲. کنش‌های سیاسی
- ۲۱۶ متهمان سیاسی و استنطاق
- ۲۲۰ آموزش و تحصیل
- ۲۳۰ کنش‌های کمونیستی
- ۲۳۲ تشکیل کمون
- ۲۳۶ اعتصاب غذا
- ۲۵۲ ۳. کار در زندان
- ۲۵۷ ۴. کنش‌های مذهبی
- ۲۵۹ ۵. بیماری و درمان
- ۲۶۴ پارادوکس در بیمارستان و کژکارکردهای آن
- ۲۶۹ ۶. ثروت و تشخیص
- ۲۷۱ ۷. افیون و احساس رخوت در زندانیان
- ۲۷۶ ۸. شورش و فرار

فصل پنجم: مجازات در صحنه زندان

- ۲۸۳ ۱. مجازات‌های جسمی
- ۲۸۵ دستبند قیانی
- ۲۸۷ فلک (شلاق)
- ۲۹۰ شکنجه‌های دیگر
- ۲۹۵ اعدام
- ۲۹۷ ۲. شکنجه‌های روحی-روانی
- ۳۰۳ نظم در زندان
- ۳۰۳ حبس تاریک (زندان انضباطی)
- ۳۰۶ بلا تکلیفی
- ۳۱۱ تهدید و توهین
- ۳۲۰ خواب‌بندکردن
- ۳۲۴ جنون
- ۳۲۵ محرومیت جنسی و فروپاشی نظام خانواده
- ۳۲۷ یافته‌ها
- ۳۳۲
- ۳۳۷ **تصویرها**
- ۳۴۷ **گزیده اسناد**

۳۵۵	کتابنامه
۳۵۵	منابع اصلی (فارسی و عربی)
۳۶۰	تحقیقات
۳۶۵	رساله
۳۶۵	طرح پژوهشی
۳۶۵	مقالات
۳۶۷	اسناد
۳۶۷	روزنامه‌ها و مجلات
۳۶۷	مصاحبه
۳۶۸	منابع انگلیسی و فرانسوی
۳۶۹	نمایه
۱۵۰	قانون مجازات عمومی
۱۵۲۹	کتابخانه‌های زندانها
۱۵۷۷	تفاهیم محاسن و توفیقگاهها
۱۶۰۸	مکاتبه
۱۶۲	ملاقات
۲۶۸۲	ساعت فرنگی زندان
۵۸۲	کریور (بند)
۷۸۲	سفر
۱۰۴۲	اتاق ملاقات
۵۴۲	تفسیر و قضای قضایی اتاق ملاقات
۷۶۲	بیمارستان
۶۰۲	کارگاه
۶۰۲	حمام
۹۰۲	سجده
۵۲۱۶	ساعت زندانهای مهم ایران
۱۲۲	زندان عصر
۲۲۲	توبیخگاه خلیفه
۵۲۲	دارالتواضع
۷۲۲	زندان نمرایک
۲۲۲	زندان نمرایک
۲۰۲	زندان امیران
۷۲۲	زندان شهر
۷۲۲	ازدگرزنی

پیش‌گفتار

اندیشیدن را چون رقصیدن باید
آموخت. نیچه

جستار حاضر تأملاتی دربارهٔ زندان معاصر ایران است و می‌کوشد تا از رهگذر ابزار روش‌شناختی و نظریه‌پردازانه در علمومی چون تاریخ و جامعه‌شناسی طرحی نوین درآورد. با کاربرد رهیافت میان‌رشته‌ای نظر بر آن بوده تا نهاد زندان از منظری نوین بررسی شود تا با این تمهید به ساحات نااندیشیدهٔ این نهاد قدم بگذاریم. اهمیت این تحقیق و نظرگاه نوین آن در توجه به ضرورت تعامل، پیوند و همکاری بین‌رشته‌ای تاریخ و نظریهٔ اجتماعی است؛ بحثی که از سال‌های دههٔ ۱۹۶۰ میلادی در اکثر دیپارتمان‌ها و محافل علمی و آکادمیک تاریخ پی گرفته شد و در سال‌های دههٔ ۱۹۹۰ و دههٔ نخست قرن ۲۱ به‌طور جدی و گسترده تداوم یافت. در خلال دوران تحصیل خود همواره به نظریه‌های علوم اجتماعی و کاربرد آنها در تاریخ علاقه‌مند بوده‌ام. اما صرف علاقه‌مندی و وقوف بر نظریه‌ها دلیل موجه و منطقی برای ورود به این حوزه محسوب نمی‌شود زیرا پژوهش‌گر باید بتواند نظریهٔ وارداتی را در زمینه‌ای بومی به کار بندد که این امری مشکل و چالش‌برانگیز است. از این روست که منتقدان همواره خاطر نشان می‌کنند که چنین پژوهش‌هایی در وصول به اهداف خود ناموفق

بوده‌اند و در واقع بین نظریه و متن تحقیق ارتباطی منسجم و منطقی وجود ندارد.

در آغاز، انتخاب زندان به منزله موضوع پژوهش حاصل علاقه و صفا ناپذیر من به میشل فوکو و اثر دوران ساز او، مراقبت و تنبیه، و نیز روش تبارشناسانه او بود. سپس نظریه «ساخت‌یابی» یا «ساخت‌مندشدن» آنتونی گیدنز را نیز چون بدیلی جدی و مهم در نظر گرفتم و مطالعه کردم. در فرآیند پژوهش و به تبع آگاهی افزون‌تر بر موضوع، نظریه برخی متفکران دیگر مثل یورگن هابرماس و پی‌یر بوردیو نیز بررسی شد. اما در نهایت نظریه ساخت‌یابی به منزله گزینه‌ای که بیش از نظریه‌های بدیل به تبیین پژوهش حاضر مدد خواهد رساند، انتخاب شد. ترسیم ساختار یک نهاد و نشان‌دادن تحدید و تسهیل کنش‌کنش‌گران در چارچوب ساختارها گام بسیار مهم پژوهش حاضر بوده است؛ چراکه در حوزه علوم اجتماعی پژوهش‌هایی که تحلیل ساختاری - به‌ویژه در معنای تحلیل فضای کالبدی نهادها - را مبنا قرار داده باشند، بسیار اندک‌اند. در حالی که زندانیان با ورود به زندان اختیار خود را به زندان و مقامات آن می‌سپردند و تمام کنش‌ها و رفتارهای آن‌ها حداقل از حیث نظری می‌بایست مقابل دیده‌گان آن‌ها انجام می‌پذیرفت، آیا مطابق این وضعیت زندانیان توانش لازم و کافی برای خلق کنش در زندان را داشتند یا این‌که، بر خلاف نظریه گیدنز، باید پذیرفت که در نهادی مثل زندان، زندانیان فاقد توانش لازم برای تکوین کنش‌های خود هستند؟

به نظر می‌رسد این یکی از اولین پژوهش‌هایی است که با استمداد از نظریه ساخت‌یابی موضوعی را تحلیل و تبیین می‌کند. از این رو مطالعه پژوهش حاضر می‌تواند نمونه‌ای عملی از نظریه گیدنز را در اختیار پژوهش‌گران رشته‌های علوم اجتماعی به‌ویژه تاریخ و جامعه‌شناسی قرار دهد. از آنجایی که تقریباً تمامی تحقیقات راجع به زندان با رویکردهای صرفاً تاریخی یا صرفاً جامعه‌شناختی نگاشته شده‌اند، این نهاد و وضعیت درونی آن از زاویه خاصی بررسی شده است. پژوهش حاضر با کاربست نظریه جامعه‌شناسی و نیز تلفیق آن با روش‌های تاریخی از دریچه‌ای جدید به زندان نظر افکنده، و خوانش نوینی از این نهاد به دست داده است. در واقع اهتمام اثر حاضر این بوده است که تاریخ‌ورزی را با تفکر آشتی دهد، چراکه تفکر در تاریخ‌ورزی هنوز به مثابه یک

پرسیمان مرکز توجه قرار نگرفته است. حال این پژوهش تا چه میزان در این زمینه توفیق داشته به رأی و نظر خوانندگان مربوط است.

اهمیت موضوع حاضر از چند بابت است: نخست این‌که مطالعه نهاد زندان می‌تواند تنوع جرم‌ها، زیست‌زندانان، نوع زندان‌ها را روشن سازد و این بررسی نشان می‌دهد که هم حکومت و هم جامعه مورد بحث به چه رفتارها و کنش‌هایی برچسب انحراف می‌زند. اهمیت دیگر موضوع پیوندی است که زندان میان اقشار مختلف اجتماع با نهاد قدرت برقرار می‌سازد. با تحلیل نهاد زندان می‌توان گوشه‌های ناپیدایی از مناسبات اقشار اجتماعی را با نهاد قدرت در دوره مورد نظر مشاهده کرد. سه‌دیگر این‌که، با بررسی دقیق زندان در ایران، می‌توان ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بخشی از جامعه ایران را رصد و ارزیابی کرد. پژوهش حاضر به مسائل فوق و سوزهای دیگری توجه داشته است.

در این‌جا بایسته است از استادان و سرورانی که یاری‌گر من بودند تشکر و قدردانی به عمل آورم: آقایان دکتر سیدهاشم آقاجری، محمدعلی اکبری، کاوه بیات، فؤاد پورآرین، غلامحسین زرگری‌نژاد، غلامرضا ظریفیان شفیع، هادی عالم‌زاده، حسینعلی نودزی، سهراب یزدانی و شهرام یوسفی فر. استادگران قدر و دوست عزیزم دکتر حجت فلاح توتکار، برادرم شیرزاد و سرکار خانم کاظم‌نیا نیز مقدمه و بخش‌هایی از متن را خواندند و نکات ارزش‌مندی را یادآور شدند. همکاری و مساعدت سازمان‌های اسناد هم شایسته تقدیر و قدردانی است. دوست گران‌قدرم دکتر حسین زرینی، معاون مدیرکل اسناد و امور مترجمان رسمی قوه قضاییه، و دیگر دوست بزرگوام دکتر علی ططری، مدیریت محترم مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، نیز مساعدت کردند تا به اسناد مرتبط دست پیدا کنم. همکاران گرامی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، به‌ویژه دوست گران‌مایه علی کریمیان، و همکاران مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران نیز برای دسترسی به بایگانی اسناد و عکس‌هاشان با من همکاری کردند. در پایان لازم است از دکتر انور خامه‌ای تشکری ویژه به عمل آورم که با وجود کسالت طی دو مصاحبه در سال‌های ۹۱ و ۹۳ به سؤالات من پاسخ گفتند.

در خلال دوران تحصیل و پژوهش خانواده‌ام و به‌ویژه پدر و مادرم